

Fra stumfilm til digital film – en kort filmhistorie

I motsetning til dramaets tusenårige historie er filmen et ektefødt barn av det tjuende århundret. Den så dagens lys på samme tid og under de samme samfunnsforholdene som tegneserien. Folk flest behersket lesekunsten dårlig, og i USA skapte innvandringen et samfunn hvor mange ikke kunne lese så godt språket i avisene. På samme måte som tegneseriene ble folkelesning, ble filmen drama for folket.

Med sine lave billettpriser ble filmen lett tilgjengelig for folk flest. Dessuten ble den populær, da innholdet var laget for å underholde og få tankene vekk fra en slitsom hverdag.

Borgerskapet, derimot, hadde sine romaner og teatre og mistet fort interessen for den tekniske nyvinningen i de første tiårene av filmens historie. Det var vanskelig å få med teaterskuespillere den første tiden. Å være med i spillefilmer ble oppfattet som litt nedverdiggende.

Stumfilmen – filmens pionertid

Filmens historie og utvikling er mye mer preget av den teknologiske utviklingen enn den tradisjonelle dramasjangeren. Filmstyrete la mye av grunnlaget for hvilke virkemidler filmskaperne kunne ta i bruk.

Fram til 1920-årene var stumfilmen praktisk talt enerådende på kino. Alle replikker ble gjengitt med mellomtekster, og en pianist i kinosalen sørget for musikken.

De første filmene ble laget med et stillestående kamera, et slags filmet teater. I de ti til femten første årene av filmens historie ble det stort sett laget korte, raskt produserte enaktere. Enakterne ble vist på de utallige kinoene som dukket opp i disse årene.

Amerikansk film

Amerikaneren *David W. Griffith* var en av de første som laget en langfilm, en tre timers film, om den amerikanske borgerkrigen. Tittelen var

En nasjons fødsel. Samtidig var han den første som bevisst tok i bruk sentrale filmvirkemidler, med kryssklipping, bevegelig kamera og filmens mulighet for tilbakeblikk.

Ved siden av actionfilmer, og selvfølgelig romantiske filmer, ble det laget mengder av filmkomedier, farser. De ble på mange måter det tidlige 1900-tallets *commedia dell'arte*. Det var folkelige komedier med mannen i gata som hovedperson og helt. Samtidig gjorde de narr av øvrighetspersoner. To av de fremste representantene for denne typen film var Charlie Chaplin og Buster Keaton. Chaplins rollefigur, mannen med hatt, stakk, for store bukser og et stort hjerte, ble allemannseie.

I 1919 var Charlie Chaplin med på å grunnlegge filmselskapet Universal Artists. Sammen med selskapene Paramount og Metro-Goldwyn-Mayer la Universal grunnlaget for drømmefabrikken *Hollywood*.

Ordforklaring

commedia dell'arte: italiensk teaterform fra 1500-tallet. Betyr «kunstkomedie» (det var kunstnere som opptrådte)

Europeisk film

Til tross for at vi kan si at filmen hadde sin fødsel i Europa, ble den ikke dominert av store selskaper som i USA. Det ble mer plass for filmer som viste et sosialt engasjement og hadde et budskap.

Den sovjetiske filmregissøren *Sergej Eisenstein* (1898–1948) brukte bevisst filmen og filmens virkemidler til å fremme budskapet sitt. Han hadde lært mye av David Griffiths filmteknikk. Den såkalte trappescenen i filmen *Panserkrysseren Potemkin* fra 1925 er en klassiker i bruk av klippeteknikk.

Filmene på denne tiden tok også mer opp i seg ting som skjedde innenfor malerkunst og

litteratur. I tysk film etter den første verdenskrig tok man i bruk kulisser, lys og skygger ikke bare for å vise en ytre handling, men også for å få fram hva som skjedde inne i mennesket.

Svenskene ga sitt bidrag til utviklingen av filmspråket ved å ta filmingen ut av studio og ut i naturen og på *locations*. Natur og landskap ble brukt til å fortelle om filmens hovedpersoner.

Norsk film og film i Norge

Norges første spillefilm, *Fiskerlivets farer. Et drama på havet*, ble laget av forretningsmannen *Hugo Hermansen* i 1907. Han var også den første som satset på kinodrift i Norge. I oktober 1904 åpnet han Norges første kino i Stortingsgata i Oslo.

I 1906–07 sto spillefilmene for ca. to tredeler av de filmene nordmenn så. Resten var aktualitets- eller dokumentarfilmer. En populær aktualitetsfilm handlet om kong Haakon 7.s ankomst til Norge i 1905 og om kroningsferden til Trondheim. Blant spillefilmene var de franske mest populære. Først etter første verdenskrig overtok de amerikanske filmene også i Norge. Da var det westernfilmer og filmer med Douglas Fairbanks, Mary Pickford og Charlie Chaplin folk så på.

Lydfilmen

– filmen er kommet for å bli

I 1928 åpnet Colosseum kino i Oslo. Stumfilmene var på vei ut, lydfilmen på vei inn.

Lyden ble et nytt virkemiddel i film, men skapte også nye problemer. Tungt utstyr gjorde det vanskelig å bevege kameraet i kjøring før lydutstyret ble skilt fra kameraet. Språkbarrierer gjorde det vanskeligere å spre film over landegrensene.

I Europa økte filmproduksjonen da lydfilmen kom. I Frankrike ble antall spillefilmer tredoblet. Filmene var realistiske og fortalte ofte om personer på samfunnets skyggesider.

I Norge laget barnebarnet til Henrik Ibsen, *Tancred Ibsen*, filmer som bygde på norsk litteratur. Den første norske lydfilmen var *Den store barnedåpen* fra 1931, basert på Oskar Braatens roman.

Filmen etter annen verdenskrig

Etter annen verdenskrig strømmet folk til kinoene. I løpet av de første månedene etter frigjøringen hadde mer enn to og en kvart million nordmenn vært på kino. Køene snodde seg langt utenfor kinolokalene.

I filmene som ble laget etter 1945, tok man opp mange av de samme temaene som i litteraturen. I 1940- og 1950-årene måtte opplevelsene under krigen festes til filmrullen. I 1950- og 1960-årene fikk ungdommen sine egne filmer, og i 1960- og 1970-årene kom de politiske filmene og kvinnefilmene. 1980-årene er blitt kalt fortellingenes tiår i norsk filmhistorie. I tråd med utviklingen innenfor samfunnsliv og litteratur fikk vi en overgang fra de «politisk korrekte» filmene i 1970-årene til en internasjonalisering av norsk filmproduksjon.

Etter hvert fikk kinofilmen konkurranse fra nye medier. I 1960-årene gjorde fjernsynet sitt inntog i de norske hjem, og med medierevolusjonen fra 1980 fulgte nye tilbud: video, dvd, flere fjernsynskanaler og Internett.

Kvinner i norsk film

I 1949 startet kvinnepioneren i norsk film, *Edith Carlmar*, filmproduksjonsselskapet Carlmar Film A/S sammen med sin mann *Otto Carlmar*. Fra 1949 til 1959 var hun regissør for ti filmer. I den siste filmen, *Ung flukt*, hadde skuespilleren Liv Ullmann sin første hovedrolle på film.

Edith Carlmar var tidlig ute som kvinnelig regissør i Norge. Hun ble en forgjenger for senere kvinnelige regissører. *Vibeke Løkkeberg*, *Anja Breien* og *Laila Mikkelsen* var sentrale norske filmskapere i 1970-årene. *Liv Ullmann* regisserte blant annet *Kristin Lavransdatter* (1995).

I 1990-årene utmerket *Torun Lian* seg som manusforfatter og regissør av flere ungdomsfilmer. Hun fikk Amanda-prisen for beste film i 1991 (*Frida – med hjertet i hånden*) og i 1998 (*Bare skyer beveger stjernene*).

Filmklassikere

Britiske filmer

Krigsfilmene *Den tredje mann* (1949) og *Broen over Kwai* (1957) trakk mye folk til norske kinoer i 1950-årene. Begge filmene hadde melodier som ble rene landeplager: sitermusikken i *Den tredje mann* og plystremarsjen i *Broen over Kwai*.

Amerikanske filmer

Storfilmen *Tatt av vinden* kom i 1939 og konkurrerte med Charlie Chaplins *Rampelys* (1952) om å være toppfilmen i Norge i 1953. Den hardkokte kriminalfortellingen kom på film til Norge etter annen verdenskrig, med Humphrey Bogart i *Maltserfalken* fra 1941. Sammen med Ingrid Bergman spilte han også i filmklassikeren *Casablanca* fra 1942.

En annen filmklassiker, *Citizen Kane* fra 1941, var filmskaperen Orson Welles' film om aviskongen Randolph Hearsts liv. En av grunnene til at denne filmen er blitt stående i historien, er regissørens grep på filmens virkemidler: tilbakeblikk («flash-backs»), sammensetningen av rolige deler og plutselige raske klipp og bruk av spesialeffekter som var forut for sin tid.

I hele siste halvdel av det tjuende århundret har amerikansk film holdt sitt grep på norsk kinopublikum med store filmstjerner, storslagne dramaer, høy voldsfrekvens, sitrende spenning og utstrakt bruk av spesialeffekter. De fleste av filmene har vært laget etter ideene fra pionertiden: Film skal først og fremst være underholdning og virkelighetsflukt.

I slutten av 1980-årene ble datateknologien for alvor tatt i bruk for å kunne gi enda mer fantastiske opplevelser i kinosalen. I Steven Spielbergs film *Jurassic Park*, spilte skuespillerne mot programmerte forhistoriske øgler. Øglene var skapt ved hjelp av avanserte tegneprogrammer.

Datateknologien utvikler seg stadig og ble blant annet i stor grad benyttet i *Ringenes herret*ilogien og i filmene om Harry Potter.

Helter for gutter og menn

Douglas Fairbanks var en av de første som gjorde helter som Zorro og Robin Hood

levende på film. Senere i filmhistorien er det laget mange filmer om disse heltenes kamp mot urettferdighet. Den foreløpig siste Zorro-filmen kom i 2005, med Catherine Zeta-Jones og Antonio Banderas.

En annen helt fra bok- og tegneserieverdenen som fant veien til kinolerretet, var Tarzan, apenes konge. Den første Tarzan-filmen ble laget allerede i 1918. I årene 1930–70 ble det laget et utall Tarzan-filmer. De fleste av disse filmene ble vist som barnefilmer, men *Greystoke, The Legend of Tarzan, Lord of the Apes* fra 1984 var en litt annerledes, mer realistisk film som prøvde å fange et mer voksent publikum.

I 1990-årene er det også laget nye filmer for kino og fjernsyn om superheltene Lynvingen og Supermann.

En av de største og lengstlevende filmheltene for et mer voksent publikum er James Bond. I 1965 toppet *Agent 007 mot Goldfinger*, med Sean Connery som James Bond, besøkslistene på norske kinoer. Og fram til i dag er en ny James Bond-film alltid blitt sett fram til med en viss forventning blant det mannlige, actionsultne kinopublikummet. Det er alltid vakre kvinner, avansert teknologi, kjappe replikker, eksotiske steder og en skurk som vil ha verdensherredømme.

Arkeologen Indiana Jones er en av 1980-årenes filmhelter, skapt av Steven Spielberg og George Lucas. På samme måte som James Bond lever han opp til gutte- og mannsdrømmer om spennende opplevelser på eksotiske steder. Indiana Jones i Harrison Fords skikkelse kommer seg alltid ut av vanskelige situasjoner med liv og lemmer i behold.

Film i en fjernsynstid

I USA tok man etter hvert i bruk bredlerret, eller «widescreen», på kinoene for å møte konkurransen fra fjernsynet, og i 1954 kom den første filmen på bredlerret til Norge. I 1960 startet en med fjernsynssendinger i Norge, og antall fjernsynslisenser økte voldsomt i årene framover. I Norge hadde en regnet med at det ville være 5900 lisenser i 1960, det ble 48 500.

Med fjernsynet fikk Norge fjernsynsteater, fjernsynsfilm, kinofilmer vist på fjernsyn og ikke minst fjernsynsserier. I 1960- og 1970-årene

kooste nordmenn seg hjemme på fredagskveldene med *Detektimen*. På lørdagsettermiddagene var det serier for barn og ungdom om snille dyr, og senere på kvelden var det westernserier eller historiske serier for voksne. I 1980-årene kom de amerikanske såpeoperaene, og i 1990-årene fikk vi egne norske serier.

Flere fjernsynskanaler, videofilm og dvd har gitt oss et enormt tilbud på filmopplevelser. Uansett medium er likevel de grunnleggende virkemidlene som brukes, de samme. Forskjellen på film på fjernsyn og film på kino ligger først og fremst i bildestørrelsen.

Filmmuseet

4. mars 1999 åpnet Norsk Filmmuseum, Nordens første filmmuseum. Museet holder til i Filmens Hus i Oslo. Museets oppgave er å formidle filmkultur med hovedvekt på norsk film- og kinohistorie. Her kan vi se små «filmsnutter» fra filmhistorien, kameraet som de første Chaplin-filmene ble filmet med, styringsmekanismerne til Ivo Caprinos dukker – og mye mer.

Den Norske Filmskolen

Den Norske Filmskolen ble startet i 1997 ved Høgskolen i Lillehammer. Utdannelsen tar tre år. Skolen har studielinjer for manuskript, regi, produksjon, foto, lyd og klipping.

Norsk Filminstitutt

Norsk Filminstitutt har blant annet som oppgave å bevare norsk filmhistorie og arbeide for å utvikle norsk filmkultur. Instituttet gir økonomisk støtte til produksjon av norske filmer. Norsk Filminstitutt holder til i Filmens Hus i Oslo.